

Социална психология и право

Силвия Крушкова

Social Psychology and Law: *The article presents on aspect of social psychology, namely the impact that people have on each other. Discussed is the application of social psychology for the purpose of law and justice. Presents various studies of social psychologists, and other representatives of the social sciences certain scientific assumptions underlying the laws and their interpretations. Emphasis is placed on the thesis that social psychology can be applied to various points related to the criminal process. The conclusion emphasizes the fact that social psychology can contribute to solving a number of problems facing the right in its practical part.*

Key words: *Social Norms, Law, Social Psychology, Behavior, Prevention, Criminal Process.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Социалната психология сравнително отскоро се интересува от приложението на своите изводи в правото, криминалистиката и в наказателното право. В САЩ, Великобритания, Германия и в повечето от европейските страни работят екипи от социални психолози, чиято основна задача е разрешаването на някои проблеми, които поставя правната система. Благодарение на личностната психология например вече е известно, че т. нар. „асоциално“ или „отклонено“ поведение е обобщена поведенческа величина, която се разпределя различно в отделните възрастови групи. Това не е личностна черта на някои хора, а има по-скоро групова насока.

Какво все пак налага изследване на правната система от страна на социалните психолози? От една страна това са нуждите на социалната психология да открие важни черти на социалното поведение като разшири знанията си в една относително естествена среда. Достиженията на социалната психология от друга страна дават възможност за преосмисляне на някои тези на правната система с цел по-справедливо и по-ефективно правораздаване. Най-общо влиянието на социалната психология може да бъде разгледано по отношение на правото като нормативна система, на наказателното и гражданското правораздаване, криминалистическите експертизи, изтърпяването на наказанието и правната превенция.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Социалната психология анализира влиянието, което хората си оказват един на друг. Тя изследва ценностите и нагласите им, както и груповите ценности и нагласи, които водят до просоциално и до агресивно взаимодействие между индивиди и групи. Приложението на социалната психология в нейния цялостен вид за нуждите на съдопроизводството, по общо – на правото и правосъдието е привличало изследователите отдавна. Връзката между правото и социалните науки е най-развито по отношение на социологията и личностната психология. В тях има натрупани много и интересни данни и може да се каже, че именно тези две науки имат традиции в изследване на престъпността.

В областта на правото социалните психолози, както и представителите на други социални науки проверяват някои от основните предположения, лежащи в основата на правните норми и техните тълкувания. Например, следва ли децата да свидетелстват в съда? Може ли да се разчита, че те разграничават действителното от фантастичното? Доколко тяхното свидетелстване ще е достоверно? Тук възрастовата психология, когнитивната и съдебната психология могат много да помогнат за решаването на въпроса: дали децата са в състояние и имат възможности да разбират и да вземат отговорни решения.

Всяка правна система кодира определени ценности, които според членовете на обществото са доминиращи, желани и справедливи. Изборът на ценности кара

правото да балансира между индивидуалните права и общественото добро. Л. Райтсман, известен американски изследовател, автор на книгата „Психология и право“ обръща внимание на четири основни избора или интелектуални дилеми, които са валидни и стоят в основата на правото на САЩ. Ще бъдат представени тук, тъй като според нас те отразяват въпроси и на останалите правни системи: на първо място е дилемата – правата на личността срещу благополучието на всички; втората дилема е свързана с първата и би могла да бъде наречена – равенство пред закона или свободният избор за вземане на решения; третата дилема е свързана с целите на правото – да се открие истината или да се разреши даден конфликт; четвъртата дилема, на която обръща внимание Л. Райтсман е – науката срещу правото. Едностранното им решение е много сложно, а приемането на двете страни на дилемите не може да бъде напълно приемливо, тъй като не може едновременно да се постигнат две противоположни цели /цели, ценени от обществото в еднаква степен/[3].

Социалната психология може да бъде прилагана към различни моменти, свързани с наказателния процес. Социалната психология може да помага при разрешаването на конфликти. Основен интерес за учените тук е съдебното следствие, характеристиките на защитата и обвинението, на правилата за свидетелство и на процедурите за взимане на решение.

Видният социален психолог Дж. Стивънсън разграничава различни етапи за взимане на решение в наказателния процес като диференцира и най-често срещаните области, в които социалната психология намира приложение. Става дума за самото решение да се извърши престъпление; за решението престъплението да се докладва в полицията или в други органи на властта от страна на свидетел или жертва; за решението на полицията да разследва случая; за решението да се повдигне обвинение; за събирането на доказателства; за предявяването на доказателства в съда; за вземането на съдийско решение; за произнасянето на съда по виновността; за отмерване на наказанието.[2]

В областта на психологичните изследвания на наказателната система интересни са въпросите, свързани с факторите, които влияят върху взимането на решение за съответната присъда, какви са взаимоотношенията между наказателно-процесуалната система и системата на здравеопазване, кога дадено заболяване се третира като психическо и доколко това оневинява подсъдимия и др.

Правото функционира в междуличностен контекст. Ето защо много от процесите му могат да бъдат интерпретирани в зависимост от основните социалнопсихологически принципи. В течение на целия съдебен процес всички действащи лица правят атрибуции т.е. искат или не те приписват обяснение на онова, което наблюдават или чуват. Това става и когато се слуша защитата, и когато се слуша обвинението. При разпит на подсъдимия също се правят заключения за неговия характер. Съдиите много често дори вадят заключения и си изграждат предположения за бъдещото му поведение. В съда, когато се изслушват инструкциите на съдиите, когато се използват признанията, когато се води защитна или обвинителна реч, социалните психолози показват, че се създават най-много пристрастни атрибуции.

Другият въпрос, който вълнува социалните психолози е свързан с причините, поради които съдиите използват понякога различни по форма наказания за едни и същи престъпления. Според социалните психолози тези причини са няколко. Една възможност са личностните различия между съдиите по отношение на свободомислието и свързаното с него различно поведение /отговарящи на разликата в познавателния им стил/. Едни могат да са предубедени към извършителите на определени деяния и оттук да дават относително по-сурови наказания като търсят оправдание за жертвите. Други могат да са предубедени към жертвите и да предпочетат тежестта на някои данни за оправдание на извършителите. Трети могат да виждат причината на престъплението в даден

морален дефект на извършителя и да са привърженици на принципа на „превъзпитанието“ като искат почти винаги ефективна присъда. Четвърти могат да смятат, че трябва да помагаме на индивида като го караме да опита отново да се приспособи към „неприветливото общество“, чиито закони той е нарушил и по такъв начин си изграждат стратегията да дават по-често условни присъди.

Най-много данни и сведения за приложните възможности на социалната психология има в областта на свидетелските показания. Стремешт е да се помогне при установяване достоверността на информацията, която се съдържа в свидетелските показания. Обикновено се разглеждат както ситуативни характеристики, така и личностни характеристики /личностният профил/ на свидетелите. След като сме запознати с логиката на социалното приписване /атрибутирането/ и с логиката на социалното познание не може да ни учудят сведенията, че възпроизвеждането на видяното и чуто от свидетелите често е изкривено, пристрастно. Паметта на човека не е камера, а конструктивен процес. Онова, което се запазва се влияе от отделния човек, от неговите нужди, ценности и се променя в зависимост от това какъв е характерът на случките, които се наблюдават. При възприемането и запаметяването на едно престъпление например се разграничават няколко етапа.

Първият етап е приемането на информацията. В този етап от особено значение е какви са били условията по време на наблюдаваната случка и какво е било състоянието на свидетеля. Вторият етап – на запаметяване и задържане на информацията е много важен. В зависимост от интервала между извършеното престъпление и възпроизвеждането на спомена; от запаметяването на това, което е видяно и момента на разпознаване на виновника, което може да бъде от няколко минути до няколко години, се предизвиква различен процес на припомняне. Третият етап е самото припомняне – извършва се когато е необходима идентификация на извършителя или на някой елемент от ситуацията, свързана с престъплението. Припомнянето или възпроизвеждането на наблюдаваните /някаго/ факти са свързани и с емоционалното състояние на индивида /степената на възбуда, вследствие от преживяното/. В някои случаи припомнянето на оръжието, на лицето, на детайла може да бъде силно изкривено.

Социалната психология всъщност настоява, че ако се намали времето между свидетелстването и процеса на идентификация на елементи от престъплението, може да се постигнат много по-добри резултати, отколкото ако се изчака по-дълго време. В процеса на идентификация за достоверност на припомнянето е необходимо да се работи с точни прототипи на субектите като се избягват пристрастните инструкции или забележки и коментари, които могат да насочат идентификацията; да се елиминират каквито и да било несъзнателни, а понякога и съзнателни вербални и невербални насърчавания на свидетеля да даде очаквана информация; да се намали възможността свидетелят да види, чуе или разбере преди да е дошъл моментът на разпознаване, снимката или лицето на заподозрения. По данни на социалната психология достоверността на свидетелските показания се увеличава, ако снимките за разпознаване се предлагат две по две, а не наведнъж.[1]

Освен това редица индивидуални характеристики на личностите на участниците в наказателния процес /личността на адвоката, съдията, подсъдимия, свидетелите, експертите/ също могат да окажат и оказват влияние върху присъдата, поради което и са обект от страна на социалната психология. В съдебното производство, в което главното условие е да се съберат достатъчно доказателства за виновността или невинността на обвиняемия, фигурата на защитата /адвоката/ винаги е била една от централните. Физическата привлекателност, маниери, начин на поведение и не на последно място експертната подготовка на адвоката са от значение за наказателния процес от гледна точка на изследователите в социалната психология.

Същото се отнася и за личността на съдията, неговата склонност или несклонност да постъпва по-конформно или по-малко конформно спрямо предложенията на защитата и прокурора и способността му да не се влияе от външни дразнителни, каквито могат да бъдат например външния вид на подсъдимия или неговият пол и раса.

Да не пропускаме да споменем и факта колко невярно може да бъде приписването и на намерения на едно асоциално поведение. В този смисъл най-ярките илюстрации са съдебните процеси, свързани с процеси за изнасилване. Данните от американското съдопроизводство говорят, че само 5% от всички жертви на изнасилвания са давали по някакъв начин повод да бъдат нарочени като жертви.[2] Две трети от процесите обаче отразяват, че съдебните заседатели и съдията приемат като по-достоверна възможността жертвата сама да е предизвикала асоциално поведение на агресора, т.е. изнасилването, отколкото, че жертвата е станала обект на агресията случайно.[1] Например, като много по-достоверно се приема сведението, че жената е била „особнячка“, че е обичала да се разхожда сама, отколкото информацията, че тя е жена, която не привлича повече внимание от другите, т.е. тя „предизвиква“ случая.

У нас само за 2014г. изнасилванията са над 1000. С всяка година техният брой расте. Въпреки, че голяма част от извършителите се разкриват, те невинаги влизат в затвора, където биха получили от 2 до 8г., и от 10 до 20 за особено тежки случаи. Проблемите у нас са, че първо, за блудство /ако обектът е под 14г./ насилниците получават по-леки присъди, макар че последствията за жертвите обикновено са по-тежки. Освен това, цялостната съдебна процедура е такава, че след официалното разпознаване по снимка и на живо се прави очна ставка, на която жертвата понякога оттегля обвинението. Причините могат да бъдат много, но най-вероятната е, че в повечето случаи жертвата е познавала насилниците, а ако не ги е познавала след тези „срещи“ има всички основания да се страхува за себе си или близките си.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение, ще кажем, че социалната психология може да допринесе за разрешаване на редица проблеми, с които се сблъсква правото. Основната сложност е, че съществува недоверие между представителите на двете дисциплини. Юристите обикновено търсят психологическа помощ, там, където се нуждаят от потвърждение на собственото им мнение и рядко коригират или видоизменят становищата си, в резултат на данни постъпили от социалните науки. От своя страна и социалните науки едва през последното десетилетие направиха своите изводи достъпни и се стремят към тяхното приложение в различни области на живота, включително и в правото. По този начин те се разграничиха от разбирането, че психологията, а в дадения случай социалната психология, следва да бъде единствено академична дисциплина с основен обект на интерес – човекът в лабораторията. Данните в областта на това сътрудничество показват, че обществото само печели от взаимното проникване на информация от различните области на знанието и в частност от правото и социалната психология.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Konecni V., Ebbeson E., The criminal justice system: A social-psychological analysis. San Francisco: Freeman, 1982.

[2] Stephenson G., Social-psychological issues of criminal justice, Newstone M., et al., 1991.

[3] Wrightsman, L., Psychology and the legal system., Monterey, CA: Books/Cole, 1987.

За контакти:

гл. ас. д-р Силвия Крушкова, Катедра “Обществено здраве и социални дейности”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 0882517554, e-mail: krovshkova@mail.bg

Докладът е рецензиран.